

Юрій ЛАТИШ

Alexander von Plato. *The End of the Cold War? Bush, Kohl, Gorbachev, and the Reunification of Germany* (Palgrave Macmillan, 2015)

Об'єднання Німеччини було подією світового масштабу, яка стала чи не головним маркером завершення Холодної війни і появи нового пост-біполярного світу, ґрунтованого на засадах ринкової капіталістичної економіки, опертої на цінності ліберальної демократії і світового лідерства Заходу на чолі із США.

Одна з вузлових проблем Холодної війни – «німецьке питання», здавалося, не має шансів на швидке розв'язання. Однак Перебудова в СРСР та політика «нового мислення» на міжнародній арені, котра проголосила пріоритет загальнолюдських цінностей над класовими і декларувала побудову загальноєвропейського дому, спричинили зникнення «залізної завіси». Переговори щодо відновлення єдності Німеччини йшли дуже непросто. Радянський Союз наполягав на нейтральному статусі об'єднаної країни. З американського погляду, в такому разі нова потужна держава поза НАТО, але в межах Європейського Союзу могла становити серйозну політичну конкуренцію. Франція та Велика Британія побоювались відродження єдиної Німеччини та наслідків порушення післявоєнного устрою на континенті, тому вмовляли М. Горбачова пригальмувати об'єднавчий процес. Однак стрімке об'єднання двох німецьких держав відбулось несподівано й неочікувано. Причому цей процес так прискорився на фінішній прямій, що шокував багатьох його учасників.

В історіографії вже існують ґрунтовні дослідження цієї теми, авторами яких є Ч. Майер, Н. Наймарк, М. Е. Сарроте, М. Полинов та інші. Німецький історик і філософ Александер фон Плато запропонував глибоке дослідження внутрішніх і зовнішніх «пружин» німецького об'єднавчого процесу, спираючись на величезну кількість джерел, їх зіставлення і критичну оцінку. Його нова книга є суттєво розширеним варіантом попередньої монографії, яка побачила світ 2009 р. Структурно вона складається зі вступу і дев'яти розділів.

У вступі фон Плато порівнює своє дослідження з роботою слідчого, адже історик відчуває ті ж самі переживання: хвилювання за першої підозри, нетерпіння під час пошуку доказів, очікування спілкування з очевидцями. Справді, Автор надзвичайно добросовісно й з німецьким педантизмом виконав свою роботу. Попри академічний характер монографії, вона написана живою мовою і доступна для читання всім, хто цікавиться об'єднанням Німеччини і завершенням Холодної війни.

Фон Плато вдалося залучити колосальний масив нових джерел. Він першим із західних дослідників отримав доступ до записів засідань Політбюро ЦК КПРС, які зберігаються в архіві Горбачов-фонду. Однак матеріали російських державних архівів щодо об'єднання Німеччини поки що закриті. Це ж стосується і архівів США, Великої Британії та Франції. Також джерельною базою книги стали німецькі архівні документи (як із ФРН, так і з НДР), мемуари та інтерв'ю з учасниками подій. Загалом Автор проінтерв'ював понад 100 політиків і дипломатів з усіх країн, причетних до процесу об'єднання Німеччини, а також близько 150 дисидентів з колишньої НДР. Під час численних інтерв'ю з політиками, як з колишнього СРСР, так і з західних країн, було виявлено «фальшиві» спогади й суперечності між усними спогадами та опублікованими мемуарами. Цей факт визнав згодом помічник Горбачова А. Черняєв. Тому в тексті фон Плато регулярно звертає увагу на відмінності в західних та радянських документах, зіставляє яскраві і часто суперечливі писемні та усні джерела.

У центрі уваги Автора перебуває низка ключових питань: що змусило радянську сторону погодитися на членство об'єднаної Німеччини в НАТО; чи не виключали варіанта її нейтралітету США; наскільки влада ФРН зазнавала тиску з боку СРСР щодо вибору між єдністю країни та зв'язками із західними партнерами? Говорячи про завершення Холодної війни як змагання соціалістичної та капіталістичної систем, фон Плато запитує себе, чи не спричинили возз'єднання Німеччини і розширення НАТО початок нової Холодної війни між розширеним Заходом і путінською Росією. Шукаючи відповіді на поставлені запитання, він дуже обережний в оцінках, намагаючись навести максимальну кількість позицій і не нав'язуючи власну думку щодо того, що викликає сумніви.

Фон Плато об'єктивно критикує деякі усталені погляди, які вже стали історіографічними стереотипами. Зокрема, від самого початку постає питання: від кого походив той імпульс, що надав динаміки переговорному процесу щодо Німеччини? На основі документів Автор стверджує, що пальма першості тут належала не німецькій стороні – першою курс на створення об'єднаної Німеччини взяла американська адміністрація Дж. Буша-старшого. При цьому США не хотіли долучати до переговорного процесу НБСЕ та інші міжнародні організації, котрі не виступали в ролі «американського інструмента» в Європі, віддавши перевагу формату 2+4 (дві німецькі держави + країни-переможниці у Другій світовій війні, які брали участь в окупації Німеччини).

Наступний міт, який бере під сумнів фон Плато, стосується ролі Горбачова в переговорному процесі, зокрема твердження, що радянський лідер «подарував» східним німцям свободу, не отримавши натомість вагомої політичної чи економічної компенсації. Одні автори вбачають у цьому жест доброї волі й благородства, інші – зраду національних інтересів. Фон Плато доводить, що Горбачов був далекий від реального розуміння ситуації, яка склалась наприкінці 1980-х рр. в НДР та інших країнах «соціалістичної співдружності». Радянський лідер був відверто шокований побаченим під час візиту до НДР

у жовтні 1989 р., коли на шляху з лєтовища лише один демонстрант тримав транспарант на підтримку Е. Хонеккера. Він радше реагував на події, ніж планував політичну гру на кілька ходів наперед, причому часто реагував із запізненням, покладаючи великі сподівання на нову владу НДР, зокрема обіцяючи підтримку останньому лідеру СЄПН Е. Кренцу на зустрічі в Москві 1 листопада 1989 р. Е. Кренц прагнув гарантії того, що СРСР «не відмовиться від батьківства» щодо його країни. Горбачов запевняв співрозмовника, що не знає жодного розумного політика, який хотів би єдності Німеччини, включаючи канцлера Г. Коля. Водночас він висловився щодо процесів у Східній Європі, пояснивши швидку переорієнтацію на Захід Польщі та Угорщини необхідністю сплачувати кредити МВФ. На думку фон Плато, сьогодні очевидною є помилка Горбачова, який розраховував на тривалі й вигідні для СРСР переговори, тому стратегія на випадок остаточного краху НДР не була розроблена. Але після падіння Берлінського муру процес пішов настільки швидко, що в умовах поступового зникнення НДР «ціна» за Східну Німеччину постійно падала.

Так само фон Плато вказує на запізнєлу стратегію Горбачова влітку 1990 р. щодо створення нової європейської системи безпеки замість Організації Варшавського договору й НАТО. Таким чином, розширення НАТО на схід стало прямим наслідком утворення єдиної німецької держави, разом з тим як Радянський Союз зазнав краху, розпавшись на 15 незалежних держав.

Підбиваючи підсумки, дослідник наголошує на мирному шляху об'єднання Німеччини, що навряд чи можна уявити для доперебудовної Європи. Однак, на його думку, це не було простим «завершенням» протистояння: радянський соціалізм зазнав краху, а капіталізм перемаг. З позиції США та Німеччини це був безпрецедентний успіх, який також полягав у звільненні інших країн, передусім у Центральній та Східній Європі, від радянського панування і внутрішніх диктатур. Якщо ж подивитись на ці події під загальноєвропейським кутом зору, то об'єднання Німеччини поклато край американському домінуванню в Європі.

З пострадянського погляду, зазначає фон Плато, ці події мають подвійну оцінку. З одного боку, вони принесли значно більше особистої свободи, ніж було до 1985 р. З другого, супроводжувались масштабною економічною кризою і тотальним зубожінням людей. Події 1989 і 1991 рр. травмували національну гордість широких верств населення, особливо в Росії, через крах «Радянської імперії» і триумф переможеної 1945 р. Німеччини та давнього противника в Холодній війні США. Значна частина населення вважає Горбачова відповідальним за розвал країни і переорієнтацію колишніх союзників та навіть союзних республік на Захід. Ця травма стала сильним аргументом в політиці В. Путіна.

Таким чином, боротьба за історичну спадщину Радянського Союзу не завершена і може тривати ще довго. Нещодавно з вуст російських високопосадовців, зокрема й президента Путіна, пролунали звинувачення, що Захід не дотримався обіцянки щодо нерозширення НАТО в обмін на згоду на об'єднання Німеччини (В. Путін: «обдурили у найпримітивніший спосіб»).

І ця позиція має значну підтримку в Росії. Розвал Радянського Союзу видається людям з такими поглядами «найбільшою катастрофою ХХ ст.», як це назвав Путін. Фон Плато вважає, що подібні заяви виступають тлом для спроб відновити «Велику Росію» та урізати демократичні права, а також для анексії Криму.

На початку 1990-х рр. здавалося, що настав новий етап миру і стабільності, який Ф. Фукуяма патосно охрестив «кінцем історії». Однак постперевбудовний, постбіполярний світ не став ані справедливішим, ані безпечнішим. Внаслідок неоліберальних перетворень відбулось довгострокове уповільнення економічного й соціального прогресу; держава все більше звільняється від турбот про суспільний добробут; комерціалізація охопила сфери, які раніше вважались громадськими і виключеними з логіки здобуття прибутку, – освіту, охорону здоров'я, комунальне господарство. Все частіше лунають застереження про фактичне знищення держави загального благоденства і загрозу для демократії з боку корпорацій та замкненого політичного класу.

Не менше проблем виникає і в сфері безпеки. Про початок занепаду американської гегемонії, який прогнозує І. Валлерстайн, свідчить нездатність західного світу на чолі зі США побороти розростання міжнародного тероризму. Наприкінці першого десятиріччя ХХІ ст. численні війни показали, що американська військова потуга має свої межі. Це спровокувало реваншистські прагнення в Росії, які, зрештою, втілилися в анексію Криму та «гібридну війну» на Донбасі. «Українська криза» стала потужним і небаченим в Європі після завершення Другої світової війни викликом міжнародному праву та наявному світовому порядку. Все частіше лунає думка про нову Холодну війну між Росією та Заходом.

Фон Плато, звісно, не може ігнорувати події сучасності, намагаючись відшукати в них наслідки загибелі СРСР. Він звертає увагу на масштабний правий поворот у політиці та громадській думці, який С. Жижек назвав «помурими контурами нової доби обскурантизму». На думку фон Плато, національні міти матимуть вплив на політику та громадське життя, особливо в Росії та Східній Європі, але також і в Німеччині та Західній Європі. Однак у Росії ситуація особливо небезпечна через те, що націоналісти та комуністи прорадянської орієнтації готові укласти союз.

Автор доволі песимістичний в оцінці сучасності. Він вважає, що сьогодні не відчувається успіхів Західної Європи та Північної Америки, а ситуація в світі більш небезпечна, ніж перші два десятиліття після об'єднання Німеччини. «То чи справді “стара” Холодна війна закінчилась, якщо є нова з дуже гарячими елементами, тому що стара залишила так багато нерозв'язаних конфліктів?», – завершує своє дослідження риторичним питанням фон Плато.